

Kállai Géza „bányász” ex librise

HADOBÁS SÁNDOR

Az *ex libris*, magyar szóhasználattal *könyvjegy* olyan sokszorosított, kisméretű grafikai alkotás, amely a könyv táblájának belső oldalára ragasztva annak tulajdonosát jelöli. Tartalmazza a nevet, címerét vagy jelképét, olyan szimbolikus ábrázolásokat, melyek személyére, kedvteléseire utalnak, vagy kedvelt íróját, zeneszerzőjét, művészt, tudósát ábrázolják. A latin nyelvű felirat általában *Ex libris X. Y.*, azaz *X. Y. könyveiből*. Innen származik a már köznévként is használt *ex libris* kifejezés.

A könyvnyomtatás elterjedésével jelentek meg a valódi, grafikai úton sokszorosított *ex libris*ek, de ezek elődei könyvtulajdonosi bejegyzések formájában már a 15. században is léteztek. Az *ex libris meis...* (könyveim közül való) beírás a legtöbb régi könyvben megtalálható. A könyvjegy őseinek ezeket az egyszerű névbeírásokat tekinthetjük.

Az *ex libris*ek fénykora a 16. századra tehető. A 19. század első felében szinte teljesen kimentek a divatból, újabb fellendülés csak ugyanennek a századnak a végén következett be.

Az *ex libris* fontos forrása a könyvtártörténetnek és a bibliofilianak, mert segítségével még évszázadok múltán is megállapítható egy-egy példány eredete. Mivel a legkiválóbb képzőművészek is vállalkoztak könyvjegyek készítésére, az *ex libris*nek nagy a művészettörténeti jelentősége. Mint kisgrafikai műalkotás, idővel gyűjtés tárgyává is vált.

A legrégebb magyar *ex libris* jelenlegi ismereteink szerint *Nürnbergben* készült 1521-ben vagy 1522-ben *Werböczy István* (ekkor királyi személynök) számára. A 16. és 19. század közötti időszakból körülbelül 1000 különböző darab maradt fenn. Ezek többnyire egy-egy családtagot ábrázoló képek, illetve azok társadalmi rang-

ját és pozícióját jelölő feliratok. A 17-18. századi egyházi ex librisek viszonylag egyszerűek voltak, mivel ezeknél nem volt elsődleges szempont az esztétikum. Viszont az arisztokrácia igen változatos és szép ex libriseket használt, melyek általában az ország, a város vagy a család címerét ábrázolták. A kézzel írott ex librisek mellett előfordulnak fametszetes, rézmetszetes, rézkarcos és litografált ábrázolások is.

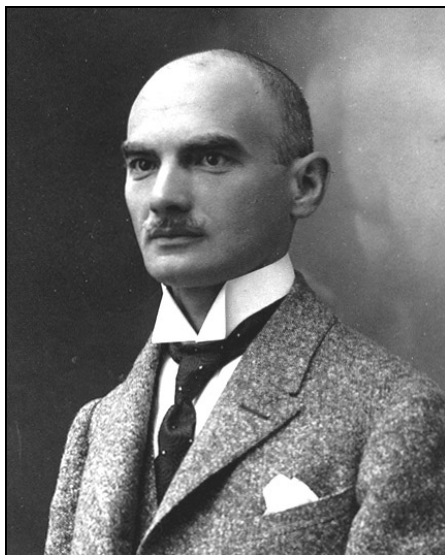
Az ex libris a sokszorosító grafikai eljárások valamelyikével készül (fametszet, linómetszet, rézkarc stb.). Azok a legértékesebbek, amelyeket az 1 : 1 arányban megalkotott nyomóformáról maga a művész sokszorosít kézisajtón, és eredeti, többnyire ceruzás kézjegyével lát el. Ezek példányszáma természetesen alacsony, így nem kerülnek a könyvekbe, csak a kisgrafikai alkotások gyűjtői között cserélődnek. A tényleges használatra szánt ex libriseket a tulajdonos könyvtárának nagyságához igazodó példányszámban (amely akár több ezres is lehet), nyomdai úton állították, illetve állítják elő. Méretük alapvetően a könyvekhez igazodik, vagyis a legkisebbtől a legnagyobbig találkozhatunk velük. A szakirodalom szerint az egyik legnagyobb az az 50 x 40 centiméteres ex libris, amely *Hans Burgkmair* hatalmas *Bibliájához* készült.¹

A könyvjegyek között viszonylag ritka a bányász motívumú alkotás, annak ellenére, hogy a bányászok között mindig szép számmal akadtak könyvbarátok, könyvgyűjtők. (Elég, ha itt csak *ifjú Köleséri Sámuel*, „*az erdélyi bányászat polihisztor*” mintegy 4000 kötetes könyvtárát említjük.) Ennek az lehet az oka, hogy a szakma képviselői általában távol éltek a művészeti központoktól, amiért nehezebben tudtak kapcsolatot teremteni e speciális műfaj alkotóival. Így nem meglepő, hogy a rudabányai *Bányászattörténeti Múzeum* egyébként gazdag képzőművészeti gyűjteményében csak néhány „bányász” ex libris található. Ezek közül a legszebb, legérdekesebb *Kállai Géza* (1884-1948) bánya- és közgazdasági mérnök, a rudabányai vasércbánya egykori igazgatója² könyvjegye,

¹ Az ex librisokról átfogó tájékoztatást nyújt DEÉ NAGY Anikó: *A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár ex librisei* című munkája. (Bp. 2001. Balassi Kiadó, 160 old.).

² Kállai Géza életéről és munkásságáról: PAPP Andrea – HADOBÁS Sándor: Kállai Géza (1884-1948). = *Bányászattörténeti Közlemények*, VIII.

melynek ismertetésére vállalkozik e rövid közlemény. (Színes fotója a címlapon látható.)

Kállai Géza az 1920-as években.

Ábrázolásainak leírása a következő: domboldalban nyíló, faácsolatú táróbejárat előtt katonai egyenruhás férfi áll, jobb kezében karbidlámpa. A táróból sín pár vezet ki, melyen – félig még takarásban – egy bányász éppen csillét tol a napvilágra. Felül hullámos mondatszalagban „KÁLLAI GÉZA Könyve” (így!) felirat olvasható. Jobbra lent címerpajzsban bányászszimbólum (keresztbe helyezett ék és kalapács) látható, mellette, mögötte bányászszerszámok (csákány, kalapács) és bányászlámpák (Davy- és karbidlámpa). Az ábrázolás felett íves mezőben a bányászköszöntést helyezte el a művész: „JÓ SZERENCSEÁT”. A jobb alsó sarokban apró betűkkel az alkotó szignója is feltűnik: HARANGHY J.

(4. évf. 2.) sz. Rudabánya, 2009. 117-124. old.; ifj. KÁLLAI Géza: Édesapám, Kállai Géza. = *Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei* III. Rudabánya, 2006. 85-90. old.

Kállai Géza ex librise – a könyvek eltérő méreteit figyelembe véve – kétféle változatban készült: a nagyobb 8,5 x 9,5, a kisebb 7,2 x 8,0 cm-es. Papírjuk enyhén sárga színű, kb. 120 g-os, tehát már kartonszerű. Sokszorosításuk az eredeti, nagyobb méretű rajzról készített vonalas nyomdai klisékről barna színnel, magasnyomással történt. Érdekes, hogy a felsorolt technikai paraméterek több eltérést mutatnak az ex librisek általános jellemzőitől: ugyanis azok többnyire vékonyabb (60-80 g), fehér papírra, fekete színnel készülnek. További különlegesség, hogy a tulajdonos neve mellett nem a hagyományos latin „ex libris”, hanem a magyar „könyve” kifejezést olvashatjuk.

Amint a szignóból kitűnik, a könyvjegy alkotója *Haranghy Jenő*, a huszadik század első felének egyik legjelentősebb magyar képzőművésze. *Debrecenben* született 1894. augusztus 1-én, elhunyt *Budapesten*, 1951. június 7-én. Sokoldalú alkotó volt: alkalmazott grafikus, festő- és iparművész, művészeti író, az *Iparművészeti Iskola* tanára, illusztrátor, plakát- és bélyegtervező. Az *Országos Magyar Iparművészeti Iskolában* és a *Nagybányai festőiskolában* tanult. Mesterei *Helbing Ferenc*, *Révész Imre* és *Simay Imre* voltak. Első kiállítására 1916-ban került sor a *Műcsarnokban*. Az *Iparművészeti Iskolán* 1915-18 között tanársegéd volt, majd később tanárként működött, 1934-ig a díszítő festői, majd a grafikai szakosztályon (amelynek 1945-ig vezetője volt.) Több külföldi tanulmányutat tett (*Franciaország*, *Spanyolország*, *Olaszország*, *Németország*, *Etiópia*). Rendkívül termékeny alkotó volt. Az alkalmazott grafikai műfajok (plakát, bélyeg, ex libris) mellett a művészi sokszorosító eljárásokat (rézkarc, litográfia) is művelte. Legismertebb bélyegtervei az 1923. évi *Petőfi-sorozat* 40 koronás, valamint az 1927. évi *Repülő-sorozat* álló alakú címletei voltak. Mintegy 200 könyvhöz készített illusztrációt, illetve borítótérvet. A KÉVE művészecsoport, az *Iparművészeti Társulat*, a MAPE művészegyesület tagja volt. Tanítványai többek között *Reich Károly*, *Márk Tivadar*, *Gönczi-Gebhardt Tibor*, *Amerigo Tot*, *Szántó Piroska*, *Varga Mátyás*. 1935-ben 14 seccót (falképet) festett a dorogi *Munkásotthon* (ma *József Attila Művelődési Ház*) színházterme részére. Ugyanebben az évben tervezete meg a szintén dorogi *Szent József plébániatemplom* üvegablakait, melyek 1936-ban ké-

szültek el. 1941-ben a *Műcsarnok* timpanonjának mozaikját tervezte. 1945 után a komlói filmszínház számára készített falképeket. 1923-ban, 1925-ben és 1943-ban volt gyűjteményes kiállítása. Kevésbé ismert tény, hogy *Haranghy* a neves szobrászművész, *Medgyessy Ferenc* (1881-1958) unokatestvére volt.

Haranghy Jenő.

A könyvjegy szignója mellett évszám nem szerepel. Korábban, közelebbi adatok híján úgy gondolhattuk, hogy *Kállai Géza* 1918-tól 1942-ig tartó rudabányai bányagazgatóságának időszakára, azon belül pedig az 1930-as évek elejére keltezhető. *Haranghy Jenő* ex libriseinek 1994-ben megjelent alkotásjegyzékéből³ azonban kiderült, hogy jóval később, 1944-ben készült. *Kállai* ekkor már távol élt *Rudabányától*, s gyakorlatilag minden kapcsolata megszűnt a bányászattal. Eredeti hivatásához való erős kötődését mu-

³ PALÁSTHI Lajos – S. HARANGHY Judit (összeáll.): *Haranghy Jenő ex libriseinek alkotásjegyzéke*. Bp. 1994. 27. old. – Itt 70 x 64, illetve 82 x 75 mm-es méretadatok szerepelnek, a rudabányai múzeumban levő példányok azonban 95 x 85 és 80 x 72 mm-esek.

tatja, hogy ennek ellenére bányász múltjából választotta az ex libris ábrázolását, attributumait.

A *Budapesten élő ifj. Kállai Géza* építészmérnök 2014. évi szóbeli közlése szerint az ex libris születésének története a következő:

Édesapja baráti kapcsolatban állt a debreceni *Madarász István-nal, Hajdú vármegye* egykori főispánjával, akinek két ex librist készített *Haranghy* (az említett alkotásjegyzék szerint 1930-ban és 1935-ben). Ezeket megismerve *Kállai* is könyvjegyet rendelt a művésztől, melyhez néhány fotót küldött számára postán (személyesen nem találkoztak). A fényképek alapján több tervezet is készült, s a megrendelő végül a most bemutatott változat mellett döntött. Az ábrázolás alapjául szolgáló felvételen *Kállai Géza* volt látható annak az alagútnak a bejáratánál, amelynek kihajtásával, mint bányamérnököt, katonai szolgálata idején, az I. világháborúban bízták meg az osztrák *Alpokban*. (Előzőleg tüzérhadnagyként *Przemyslnél* harcolt.) Az ex librist azért nyomták barnával, mert „*az a vasérc színe*” – magyarázta fiának *Kállai*, tehát ezzel is szeretett szakmájára utalt.

A *Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára* ex libris-gyűjteményében 141 *Haranghy*-alkotás található, a szóban forgó könyvjegy azonban nincs közöttük.

Kállai Géza bányamérnöki és bányai igazgatói tevékenysége mellett a szakma kultúrtörténetét is sokféleképpen gazdagította. Ilyen irányú törekvéseinek apró, mégis figyelemre méltó emléke az ismertetett, magas művészi színvonalat képviselő kisgrafikai alkotás.

